

УДК 502.742: 349.41

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ЧИННИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

*І. Бренько, аспірант, Р. Таратула, к. е. н.
Львівський національний аграрний університет*

Постановка проблеми. Зростає загроза втрати вже заповіданих і зарезервованих під заповідання унікальних та еталонних природних комплексів через їхнє нецільове використання та вилучення зі складу земель природно-заповідного фонду (ПЗФ). Не відповідає сучасним вимогам стан моніторингу природних комплексів на територіях ПЗФ загальнодержавного та міжнародного значення тощо. Основними причинами є низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення, недотримання чинного законодавства.

Тому в сучасних умовах, крім традиційних джерел збільшення обсягів фінансування (бюджетні надходження, платні послуги), потрібна комплексна система фінансово-економічних інструментів з метою збільшення доходів для заповідної справи, використання партнерських відносин між державою і приватним сектором для диверсифікації джерел і обсягів фінансування ПЗФ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі вивчення та аналізу наукових джерел еколого-економічного спрямування звернуто особливу увагу на важливість існуючих проблем у сфері використання й відтворення ПЗФ. Ці питання досліджені в працях багатьох вчених: О. Ф. Балацького, І. К. Бистрякова, В. Є. Борейка, Ф. Д. Гамора, В. І. Гетьмана, М. А. Голубця, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, Я. В. Ковалю, Я. В. Мовчана, М. Ф. Реймерса, І. М. Синякевича, С. М. Стойка, Ю. Ю. Туниці, Ю. Р. Шеляг-Сосонка, М. А. Хвесика, Є. В. Хлобистова та ін.

Беручи до уваги значущість наукових напрацювань як у вітчизняній, так і світовій практиці, залишається ще велика кількість невирішених питань теоретико-методологічного та практичного напрямку еколого-економічної оцінки функціонування ПЗФ, а також вивчення сприятливих чинників, що забезпечать його збалансований розвиток. Тому подальші наукові дослідження у ширшому контексті дадуть змогу показати громадськості, що заповідні території та об'єкти є невід'ємною частиною місцевої економіки й добробуту суспільства, як інтегральні компоненти екологічно безпечного середовища, і що сама можливість існування людей багато в чому залежить від наявності природоохоронних територій.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є аналіз екологічних, економічних та соціальних функцій і підвищення ролі заповідних територій.

Виклад основного матеріалу. Очевидним є те, що за сучасних тенденцій світового розвитку переважаючою є парадигма сталого розвитку, у концепціях якої особливе місце відведено збереженню екологічної рівноваги, що у свою чергу передбачає створення розширеної мережі природно-заповідних об'єктів і територій.

У цілому до природно-заповідного фонду України згідно з чинним

законодавством захищують природні та штучно створені території й об'єкти, які відрізняються за ступенем суворості заповідного режиму:

I. Природні території й об'єкти:

- природні заповідники;
- національні природні парки;
- біосферні резервати міжнародного значення;
- регіональні ландшафтні парки;
- заказники;
- пам'ятки природи;
- заповідні урочища;

II. Штучно створені об'єкти:

- ботанічні сади;
- дендрологічні парки;
- зоологічні парки;
- парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва [2, с. 150].

Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду є сукупністю науково обґрунтованих екологічних вимог, норм та правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання й відтворення їх природних комплексів. Природними заповідниками є ландшафти, на яких зберігаються, охороняються та вивчаються всі компоненти екосистем: повітря, ґрунти, гірські породи, природні води, рослинний і тваринний світи, пам'ятки природи та культури. Це територія, вилучена з будь-якого господарського використання та призначена для особливих форм використання, насамперед збереження інформації про незайману природу, для наукових цілей, стеження за загальним станом природного середовища планети (глобальний та інші види моніторингу) та підтримки екологічної рівноваги в особливо уразливих місцях, що мають важливе значення для збереження природи великих регіонів. У заповідниках забороняються всі види господарського використання природних ресурсів, кількість тварин не регулюється, біотехнічні заходи не здійснюються, туризм обмежений або взагалі заборонений.

Заповіданням є вилучення певної території зі сфери звичайної господарської діяльності з метою підтримки екологічної рівноваги, збереження еталонів недоторканної природи, наукових досліджень характеру взаємозв'язків між екологічними чинниками екосистем для збереження й відтворення ландшафтів. Заповідники також є формою збереження генофонду нашої планети. В основу організації природних заповідників покладені такі принципи:

- території мають бути найменше змінені господарською діяльністю людини;
- до природних ландшафтів цих територій повинні належати рідкісні види флори й фауни;
- заповідники є еталонами природних зон або менших таксономічних одиниць;

- розміри територій заповідників мають бути достатніми для саморегуляції природних процесів;
- насамперед заповідаються еталони тих ландшафтів, яким загрожує зникнення [4, с. 311].

Ефективне функціонування ПЗФ України згідно зі стратегією розвитку природно-заповідної справи передбачає виконання низки екологічних, економічних і соціальних функцій та підвищення ролі заповідних територій як вагомій складової сталого розвитку держави (див. рис.).

Рис. Завдання об'єктів природно-заповідного фонду України.

У Національних природних парках завдання охорони природи поєднуються з туризмом, рекреацією. Їх основна мета полягає в організації відпочинку там, де природні ландшафти добре збережені. Але рекреаційні завдання природних національних парків не мають переважати над природоохоронними. До основних цілей створення національних парків належать такі:

- збереження репрезентативних екосистем планети;
- підтримка біорізноманіття на певному рівні;
- збереження генетичних ресурсів тварин і рослин;
- проведення наукових досліджень та моніторингу стану природного середовища;
- організація туризму й відпочинку населення [2, с. 153].

Найвагомішим принципом у процесі організації природних парків є встановлення «місткості» парку, тобто тієї кількості відпочивальників, які можуть одночасно перебувати на території парку з урахуванням допустимої густоти на одиницю його площі, а також природних умов території (рельєфу, типу рослинності). На території національних природних парків встановлюється

диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з їх функціональним зонуванням. Розрізняють такі функціональні зони:

- заповідна, призначена для охорони та відновлення найцінніших природних комплексів, її режим визначається відповідно до вимог, установлених для природних заповідників;

- зона регульованої рекреації, призначена для короткострокового відпочинку й оздоровлення населення; дозволяється влаштування туристських маршрутів та екологічних стежок; забороняються рубання лісу головного користування, промислове рибальство й промислове добування мисливських тварин, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів заповідної зони;

- зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, баз відпочинку тощо;

- господарська, в її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, тут розташовані населені пункти, а також землі інших землевласників, на яких господарська діяльність здійснюється з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища [2, с. 152].

Однак національним природним паркам України на сьогодні притаманні такі негативні ознаки:

- катастрофічно малі їх розміри для забезпечення самовідновлення природних екосистем та охорони природних процесів;

- наявність населених пунктів і різноманітних землекористувачів;

- інтенсивне економічне використання навколишніх сусідніх територій.

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого або регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної, наукової й історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення. Заказниками є природні території (акваторії), створені з метою збереження й відтворення природних комплексів або їх окремих компонентів. Залежно від походження, мети і необхідного режиму охорони вони поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні. У довготермінових заказниках охороняється лише частина природного комплексу, наприклад, дикі тварини. У них іноді дозволяється вирубування лісу або знищення шкідливих хижаків. Мета створення заказників полягає в збереженні, відтворенні та відновленні окремих компонентів природи й підтримці загальної екологічної рівноваги. Тимчасові заказники організуються для охорони та відновлення популяцій мисливських тварин; коли термін закінчується, у них здійснюється мисливство [3].

Пам'ятки природи – це природні об'єкти, що є унікальними або типовими, цінними в науковому, культурно-освітньому й оздоровчому значенні. До них належать невеликі урочища, окремі об'єкти (водоспади, печери, мінеральні джерела, місця історичних подій тощо), а також природні об'єкти штучного походження (кар'єри, ставки тощо). Розрізняють такі пам'ятки природи: комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні. Заповідними урочищами називаються лісові, степові, болотні й інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне й естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані [4, с. 314].

Ботанічні сади створюють для збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої й світової флори за допомогою створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної й освітньої робіт. Дендрологічні парки формують для збереження й вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев, чагарників та їх композицій для найефективнішого наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. Зоологічні парки створюють з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни й розробки наукових основ її розведення у неволі.

Парками – пам'ятками садово-паркового мистецтва називаються найцінніші зразки паркового будівництва з метою їх охорони й використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Наприклад, парк «Софіївка» в м. Умані, «Олександрія» у м. Білій Церкві тощо [1].

Біосферні заповідники формують на основі природних заповідників, національних природних парків за умови, що до їх складу входять території й об'єкти ПЗФ інших категорій та інших земель і вони належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників. Кожен біосферний резерват повинен виконувати такі основні функції:

- зберігати й захищати генетичні ресурси, види, екосистеми і ландшафти;
- активно сприяти сталому розвитку на основі відповідного наукового та матеріально-технічного забезпечення;
- підтримувати проекти з освіти та навчання, проводити наукові дослідження та моніторинг на локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях [2, с. 155].

Для біосферних заповідників, відповідно до чинного законодавства, встановлюють диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з їх функціональним зонуванням, тобто виділяють такі функціональні зони:

- 1) ядро, або заповідна зона, – території, призначені для збереження і відновлення найцінніших природних та мінімально порушених природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світів; режим цієї зони визначається відповідно до вимог, установлених для природних заповідників;

2) буферна, до якої належать території, виділені з метою запобігання негативному впливові на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим визначається згідно з вимогами, встановленими для охоронних зон природних заповідників;

3) перехідна, або, іншими словами, зона антропогенних ландшафтів, – території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності.

На основі природних заповідників, національних природних парків із включенням до їх складу територій та об'єктів ПЗФ інших категорій створюються біосферні заповідники, які належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних резерватів. На сьогодні Україна має невеликий відсоток заповідності – лише 4,5 %, але темпи його зростання цілком задовільні. Водночас Україна успішно формує мережу поліфункціональних значних за площею територій, насамперед національних і регіональних ландшафтних парків. Також збільшується мережа місцевих, регіональних ландшафтних парків. В Україні продовжує формуватися мережа міждержавних природно-заповідних територій, що є дуже актуально для України, оскільки чимало її природно-заповідних територій продовжуються на територіях держав, які межують із нею [5].

Висновки. У забезпеченні сталого розвитку держави, створенні природного життєвого середовища, а також збереженні природних і антропогенних ландшафтів та примноженні біорізноманіття важливу роль відіграють природно-заповідні території та об'єкти, які виконують низку екологічних, економічних і соціальних функцій та розглядаються як основа формування єдиної Всеєвропейської екологічної мережі. В Україні існує репрезентативна мережа ПЗФ, що становить 4,6% від території держави та дає змогу зберегти в різних природно-географічних зонах України найцінніші природні територіальні комплекси та здійснювати на їхній базі постійні наукові дослідження. За сучасних економічних умов в Україні проблема забезпечення економічної діяльності та функціонування об'єктів ПЗФ і надалі залишається особливо нагальною та актуальною.

Бібліографічний список

1. Генік О. В. Природно-заповідний фонд Західного регіону України як об'єкт інвестиційної діяльності / О. В. Генік // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету : Сучасна економічна теорія та проблеми її застосування. – 2002. – Вип. 12.6. – С. 197–200.
2. Козловський С. О. Особливості економічного забезпечення функціонування природно-заповідних об'єктів України / С. О. Козловський, О. В. Генік // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – 2004. – Вип. 14.1. – С. 150–155.
3. Генік О. В. Особливості фінансування природно-заповідних об'єктів заходу України / О. В. Генік // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – 2005. – Вип. 15.1. – С. 211–216.
4. Генік Я. В. Природно-заповідний фонд України – складова сталого розвитку територій / Я. В. Генік, О. В. Генік // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість : міжвідом. наук.-техн. зб. – Львів : НЛТУ України, 2006. – Вип. 32. – С. 310–315.

5. Козловський С. О. Принципи економетричного моделювання фінансування діяльності об'єктів природно-заповідного фонду України / С. О. Козловський, О. В. Генік // Науковий вісник національного лісотехнічного університету. – 2007. – Вип. 17.7. – С. 164–169.

Бренько І., Таратула Р. Еколого-правові чинники функціонування природно-заповідного фонду

Проаналізовано стан використання територій природно-заповідного фонду. Розглянуто принципи ефективного функціонування ПЗФ України згідно зі стратегією розвитку природно-заповідної справи та підвищення ролі заповідних територій як вагової складової сталого розвитку держави.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, національні природні парки, біосферні резервати, регіональні ландшафтні парки, природні заповідники.

Brenko I., Taratula R. Ecological and legal factors of natural-reserved fund functioning

The state of natural reserved fund territories usage is analyzed. The article considers the main principals of effective functioning of NRF of Ukraine according to the strategy of development of natural-reserved business and increasing of reserved territories' role as a weight component of stable development of the state.

Key words: natural-reserved fund, national natural parks, biosphere reserves, regional landscape parks, natural reserves.

Бренько И., Таратула Р. Эколого-правовые факторы функционирования природно-заповедного фонда

Проанализировано состояние использования территорий природно-заповедного фонда. Рассмотрены принципы эффективного функционирования ПЗФ Украины согласно стратегии развития природно-заповедного дела и повышение роли заповедных территорий в качестве весомого компонента устойчивого развития государства.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, национальные природные парки, биосферные резерваты, региональные ландшафтные парки, природные заповедники.